

Biografistyka Pedagogiczna
Rok 7 (2022) nr 2
ISSN 2543-6112; e-ISSN 2543-7399
DOI: 10.36578/BP.2022.0739

Alina Wróbel*

Przestrzeń czy miejsce?

O znaczeniu kategorii w badaniach biograficznych

Space or Place?

On the Importance of Categories in Biographical Research

Abstract: The content of the article concerns the relationship between space and place and the importance of the category of place in biographical research. A special value, strengthening the specificity of biographical research, has been attributed to the category of place, as a concept referring to “humanized space”, which people try to get to know, understand and give it personal, but also social meaning. At the same time, the author considers experiencing a place to be the basic existential relationship of a human being. The considerations contained in the article refer to the phenomenology of space, i.e. the fact that space is experienced directly in life, and to the hermeneutics of space (including the hermeneutics of place).

Keywords: biographical research, place, space, spatial turn.

* Alina Wróbel (ORCID: 0000-0002-8675-035X) – dr hab., profesor na Wydziale Nauk o Wychowaniu (Zakład Teorii Kształcenia i Wychowania) Uniwersytetu Łódzkiego, kontakt: alina.wrobel@now.uni.lodz.pl.

Wprowadzenie

Biorąc pod uwagę specyfikę badań biograficznych, ich własności i osadzenie paradygmatyczne, pragnę uwagę czytelników skoncentrować na dwóch kategoriach posiadających moc interpretacyjną i ugruntowane miejsce we współczesnych naukach humanistyczno-społecznych. Są to pojęcia: przestrzeń i miejsce. Stawiam ponadto tezę, że zastosowanie tych pojęć powinno być merytorycznie ugruntowane, natomiast w kontekście specyfiki badań biograficznych¹ szczególny walor – wzmacniający ich tożsamość – przypisuję kategorii miejsca. Przyjmuję przy tym, że biografia ludzka jest nierozzerwalnie związana z kategorią czasoprzestrzeni (zbiór zdarzeń usytuowanych w czasie i w przestrzeni²), a doświadczanie miejsca uznaje się za podstawową relację egzystencjalną człowieka. Miejsce dookreśla i stabilizuje jakość międzyosobowych interakcji, jest fundamentalną perspektywą dla formowania się tożsamości i najważniejszych dla niej więzi³. Kategoria miejsca dookreśla te wymiary przestrzeni, które są specyficznie ludzkie i przejawiają się w ludzkiej codzienności. W tym kontekście, kategoria miejsca okazuje się „bardziej oswojona niż zbyt abstrakcyjna i teoretyczna przestrzeń”⁴, a ponadto w perspektywie biograficznej niesie ze sobą poczucie trwałości i ciągłości, ponieważ jeśli nawet zmie-

- 1 M. Piorunek, *Liczby i słowa w badaniach humanistycznych i społecznych. (Nie)dychotomiczność paradygmatów badawczych*, w: *Badania biograficzne i narracyjne w perspektywie interdyscyplinarnej. Aplikacje – Egzemplifikacje – Dylematy metodologiczne*, red. M. Piorunek, seria: *Badania Interdyscyplinarne*, nr 43, Poznań 2016, s. 7–16.
- 2 Pamiętać przy tym należy, że czas i przestrzeń to podstawowe kategorie antropologiczne, stanowiące wyznacznik ludzkiej tożsamości. Przestrzeń – jako istotny składnik rzeczywistości – stanowi ważny element doświadczanej codzienności, jej odczuwanie, nadawanie znaczeń i odczytywanie przekłada się na zakres i sposób funkcjonowania każdego z nas, jest równocześnie wyrazem subiektywnego intepretowania tej rzeczywistości; C. Grahame, *Przestrzeń, czas i człowiek: spojrzenie badacza prehistorii*, tłum. H. Turczyn-Zalewska, Warszawa 1998; E. Marynowicz-Hetka, *Czas i przestrzeń – kategorie pojęciowe działania społecznego*, w: *taż, Pedagogika społeczna. Podręcznik akademicki*, t. 1, Warszawa 2009, s. 87–92.
- 3 T. Burdzik, *Przestrzeń jako składnik tożsamości w świecie globalizacji*, „*Kultura – Historia – Globalizacja*”, 11 (2012) s. 13–27, DOI: 10.6084/m9.figshare.903720.
- 4 M. Karasińska, *Pod namalowanym niebem. Miasto, czyli pisanie teatru*, w: *Przestrzenie we współczesnym teatrze i dramacie*, red. V. Sajkiewicz, E. Wąchocka, Katowice 2009, s. 124.

niamy miejsca naszego życia, to wracamy do nich, dookreślając siebie mentalnie. Zakładam przy tym, że kategorie badawcze to takie pojęcia, które posiadają moc sensotwórczą, dającą możliwość budowania wokół nich teorii i jako takie „są narzędziami niezbędnymi do pracy naukowej i precyzyjnego wypowiedzenia się na temat zjawisk świata życia oraz do prowadzenia racjonalnie uzasadnionej dyskusji”⁵. W niniejszych rozważaniach pojęcia nabierają szczególnego znaczenia w kontekście rozumiejącego doświadczenia, do którego odwołujemy się w badaniach biograficznych, a to doświadczenie ma charakter narracyjny i językowy. „Zarówno biografia, jak i autobiografia są z reguły retrospektywnie budowaną konstrukcją opisującą określoną treść życia”⁶. Należy w tym kontekście podkreślić rolę języka w tworzeniu, analizowaniu i interpretowaniu otaczającej człowieka rzeczywistości. To właśnie w języku następuje artykulacja doświadczenia – jego znaczeń i sensów, gdyż poprzez język, czyjeś osobiste, w tym przypadku biograficzne doświadczenie, staje się dostępne; w języku analityczno-interpretacyjnych strategii uzyskuje status wiedzy o rzeczywistości życia danej osoby⁷. Dlatego tak znaczącą rolę przypisuję kategoriom badawczym.

Przestrzeń i miejsce jako interdyscyplinarne kategorie badawcze

Zmiany dziejące się we współczesnej praktyce badawczej mogą być wielorako analizowane. Jednym ze sposobów rekonstruowania tych procesów jest odwołanie się do zwrotów badawczych jako fenomenów odnoszących się do zmian paradygmatycznych zachodzących w przestrzeni badań humanistyczno-społecznych. W perspektywie tu analizowanych zagadnień szczególnego znaczenia nabiera zwrot przestrzenny, inaczej „spacjalny” (*spacial turn*), który obok zwrotu dramaturgicznego, performatywnego, narratywistycznego, wizualnego, piktorialnego czy obrazowego, oddaje zmianę dokonującą się w zakresie

5 F. W. Kron, *Pedagogika. Kluczowe zagadnienia. Podręcznik akademicki. Pojęcia. Procesy. Modele*, tłum. E. Cieślak, Sopot 2012, s. 40.

6 B. Jonda, R. Sackmann, *Koherencja badań biograficznych i analiz biegu życia. Tradycje. Perspektywy. Metody*, w: *Badania biograficzne i narracyjne*, s. 20.

7 Szerzej na ten temat: G. Teusz, *Rzeczywistość budowana słowami. Narracja jako proces współtworzenia tożsamości rodziny polskiej na emigracji*, w: *Badania biograficzne i narracyjne*, s. 157–178.

badani skoncentrowanych na przestrzeni, jej właściwościach czy też wymiarach. Justyna Nowotniak w związku z tym podkreśla, że:

pojęcie „przestrzeni” w dyskursie humanistycznym i społecznym przeżywa obecnie swój renesans. Daje to możliwość poszerzania dotychczasowych pól badawczych oraz interdyscyplinarnej współpracy naukowej. [...] Wyobrażenia przestrzenne oraz sposób ich porządkowania i wyjaśniania konstruują odrębność systemów kulturowych, których efekty opisywane są m.in. w geografii humanistycznej, kulturowej, geokrytyce, geopolityce⁸ [...] czy antropologii miejsca. Na ich gruncie rozważa się także ewolucje form konceptualizacji przestrzeni geograficznej, fabularyzacje przestrzeni (czyli jej porządkowanie przez przypisywanie określonych narracji poszczególnym obiektom), sposoby definiowania granic itd. Inspiracje płynące z geografii kulturowej otwierają więc pole dyskusji nad kategoriami miejsca i przestrzeni, wzbogacając wiele dyscyplin o perspektywy wcześniej rzadko przez nie uwzględniane⁹.

Rozważania poświęcone tożsamości przestrzeni i miejsca są prowadzone bardzo szeroko w kategoriach ontologicznych, epistemologicznych, metafizycznych, czy też społeczno-kulturowych, co zauważyła już Małgorzata Michel:

Przestrzeń jako kategoria pojęciowa, a zarazem przedmiot badań, definiowana jest rozmaicie, a bogactwo znaczeń i zastosowania tego terminu oddaje wielość jego definicji i ujęć, które na różne sposoby traktowane są w ramach poszczególnych dyscyplin. Przestrzenią określa się zarówno jakości abstrakcyjne, jak i pewne konkretne, materialne fragmenty rzeczywistości. Może to być pewien obszar ziemi, sfera idei, pole działań i możliwości, ale również materialnie i społecznie zdefiniowane przestrzenie kontroli, rekreacji, edukacji, ekonomii, gospodarki czy polityki. [...] Rozmaite dyscypliny naukowe zajmujące się przestrzenią, definiują to pojęcie ze względu i przez pryzmat swoich optyk badawczych¹⁰.

- 8 K. Schlögel, *W przestrzeni czas czytamy. O historii cywilizacji i geopolityce*, Poznań 2009.
- 9 J. Nowotniak, *Przestrzeń i miejsce jako kategorie badawcze w pedagogice. Wprowadzenie*, „Jakościowe Badania Pedagogiczne”, 3 (2018) nr 1, s. 5–6.
- 10 M. Michel, *Etnometodologie przestrzeni wykluczonych. Kategoria ulicy w kontekście studiów miejskich na gruncie pedagogiki*, „Jakościowe Badania Pedagogiczne”, 3 (2018) nr 1, s. 29–30.

Przestrzeń to wyjątkowo interdyscyplinarne pojęcie różnorodnie definiowane. W różnych dyscyplinach nauki odkrywanie kolejnych rodzajów przestrzeni pozwala na konstatację, że przestrzeń obok czasu należy do podstawowych pojęć myśli ludzkiej¹¹. Refleksja związana z tą kategorią dotyczy procesu poznawania i rozumienia świata, który otacza człowieka. Bohdan Jałowiecki, dokonując holistycznego ujęcia rozumienia tego pojęcia, podkreśla, że przestrzeń jest abstrakcyjną ideą (matematyczną), własnością materii (fizyczną), środowiskiem naturalnym, wykształconym w określony sposób w toku ewolucji (przyrodnicza, geograficzna); jest wreszcie tworem ludzkim, antropogenicznym, kulturowym i społecznym, a więc wytwarzanym przez jednostki, grupy i zbiorowości ludzkie (społeczną, kulturową)¹².

Natomiast Karolina Kuryś-Szyncel, pisząc o rodzinie jako przestrzeni uczenia się biograficznego, odwołuje się do założeń konstruktywistycznych i stwierdza, że rodzina może być przestrzenią stwarzania miejsca i czasu na pogłębianie osobistych doświadczeń poprzez uczenie się z biografii własnej i innych. Podkreśla przy tym, że:

przestrzeń nie jest tutaj jednak postrzegana jako obiektywna i mierzalna cecha świata materialnego, ale jako forma poznania świata, która jest zależna od społeczno-kulturowych i osobistych znaczeń [...]. Przestrzeń jest definiowana przez poznający ją podmiot, nie istnieje w sposób obiektywny. W tak rozumianej przestrzeni mieszczą się (zawierają się w niej) zarówno osoby, jak i miejsca (obiekty, przedmioty, tematy), ale także interakcje osób z osobami i osób z miejscami (aktywności, działania, sytuacje i zdarzenia)¹³.

Mówienie o rodzinie w kategoriach przestrzeni daje, zdaniem Kuryś-Szyncel, możliwość spersonalizowanego, osobistego włączania do tej przestrzeni

- 11 M. Piasecka, *Namysł nad przestrzenią i miejscem*, w: *taż, O uniwersalizmie (nie) dokończenia. Edukacyjne (nie) miejsca i (nie)ślady*, Częstochowa 2018, s. 78–107.
- 12 B. Jałowiecki, *Przestrzeń społeczna*, w: *Encyklopedia socjologii*, t. 3: O–R, kom. red. Z. Bokszański i in., red. nauk. H. Domański i in., Warszawa 2000, s. 301; tenże, *Miejsce, przestrzeń, obszar*, „Przegląd Socjologiczny”, 60 (2011) nr 2–3, s. 9–28.
- 13 K. Kuryś-Szyncel, *Rodzina jako przestrzeń uczenia się biograficznego*, w: *Biografie rodzinne i uczenie się*, red. A. Wąsiński, A. Słowik, seria: Biografia i badanie biografii, t. 8, Łódź 2021, s. 28.

wybranych osób, miejsc i zdarzeń. Jest to osobiste odnoszenie się danej osoby do jej przestrzeni życia, uczenia się. Skoro tak, to ten wymiar przestrzeni odnoszony do pojęcia miejsca, staje się kategorią nasyconą znaczeniami, indywidualizującą ściśle określone wymiary przestrzeni. W perspektywie badań biograficznych miejsce dookreśla przestrzeń, nadaje jej osobiste znaczenia i wartości. Jak podkreśla Mikołaj Madurowicz „konstituując miejsce obdarzamy wycinek przestrzeni zaufaniem, znaczeniem i wartością”¹⁴. Określanie miejsca jako sposobu rozumienia otaczającego świata, ma walor autokreacyjny i tożsamościowy.

Miejsce jako kategoria napełniona znaczeniami

Poszukując uzasadnień, dla wskazania kategorii miejsca w charakterze kategorii wzmacniającej status i specyfikę badań biograficznych, należy przede wszystkim przywołać klasyczne już dziś studium amerykańskiego badacza Yi-Fu Tuana, którego rozróżnienie w tym aspekcie zostało zbudowane na opozycji pojęć „przestrzeń–miejsce”. Miejsce, w tej teoretycznej opozycji do przestrzeni, jest swoistym bytem intencjonalnym pozwalającym rozważać takie kwestie jak przywiązanie do miejsca, identyfikację z miejscem czy pamięć miejsca. Miejsca są tworzone i identyfikowane przez człowieka. Człowiek, nadając znaczenia przestrzeni, zmienia ją w miejsca, czyli wypełniony treścią wymiar ludzkiego istnienia¹⁵. Nadawanie znaczeń wiąże się z wartościowaniem; jest z istoty czynnością kulturową, powiązaną z interakcjami osadzonymi w określonych kontekstach. Yi-Fu Tuan nadał miejscu charakter „uczłowieczonej przestrzeni”, którą ludzie próbują poznać, zrozumieć i nadać jej znaczenie.

Takie rozumienie miejsca jest semantycznie zbieżne z tym, co miał na myśli Martin Heidegger, kiedy pisał: „przestrzeń musi być przyznana, ujęta w swe granice [...] skupiona przez jakieś miejsce”¹⁶. Zdaniem filozofa w integrowaniu, oswajaniu przestrzeni i wyposażaniu jej w symbole wyraża się ludzka egzysten-

14 M. Madurowicz, *Jest miejsce na refleksję. Szkic z fenomenologii pewnej podróży*, „Prace i Studia Geograficzne”, 42 (2009) s. 77.

15 Yi-Fu Tuan, *Przestrzeń i miejsce*, tłum. A. Morawińska, wstęp K. Wojciechowski, Warszawa 1987, s. 154.

16 M. Heidegger, *Budować, mieszkać, myśleć. Eseje wybrane*, tłum. K. Michalski, Warszawa 1977, s. 326.

cja. W relacji człowiek–miejsce, najważniejszy nie jest kontakt fizyczny z określonym terytorium, ale konstruktywna refleksja związana z danym wymiarem przestrzeni. Refleksyjność prowadzić ma do rozumienia miejsca jako fenomenu, który konstruuje nasze bycie w świecie. Poprzez świadomie, intencjonalnie definiowane miejsce człowiek ma się stawać sobą, dokonując rekonstruowania określonych znaczeń. „Miejsce [...] to pewien indywidualny byt duchowy, intencjonalnie ukonstytuowany w procesie historycznego ludzkiego współistnienia ze światem”¹⁷. Maria Mendel podkreśla, że relacja człowiek–miejsce wynika stąd, iż „możemy czynić miejsca takimi, jakimi pragniemy, by były, ale i one mogą robić z nami to samo. Kreujemy ich znaczenia i one kreują nas”¹⁸. Warto przy tym podkreślić, że „kluczowe pojęcie «miejsca» nie jest przy tym jedynie definiowane w tradycyjnej perspektywie antropologicznej, nadającej mu charakter strukturalny, limitowany i stabilny, lecz także jako dialektyczne relacje, w które ludzie, grupy społeczne wchodzą z przestrzeniami w toku procesów lokacji/dyslokacji”¹⁹. Przestrzeń ujmowana jest w tym rozumieniu poprzez dynamikę procesów (na przykład kulturowych, społecznych, politycznych), które w niej zachodzą, i relacji, w jakich pozostaje i działa człowiek. W tym kontekście miejsce to taka przestrzeń, w której odnaleźć/identyfikować możemy przeżycia, doświadczenia, stany emocjonalne i procesy poznawcze człowieka. Miejsce tak rozumiane staje się tym wymiarem przestrzeni, tym fenomenem, którego dookreślają i urzeczywistniają relacje interpersonalne, uwspólnione doświadczenia i podzielane znaczenia. Miejsca „wydobyte” z przestrzeni są niepowtarzalne, indywidualne i jakościowo zróżnicowane. To ludzie żyjący w miejscach konstruuje je, nadają im znaczenia, także w wymiarze biograficznym. W tak interpretowanym miejscu, wyraża się stosunek człowieka do świata, do otaczającej go przestrzeni, oraz towarzyszącej temu procesowi autorefleksji, często przybierającej szczególne znaczenie w kontekście biograficznym. W tej interpretacji naczelną kategorią staje się kategoria „miejsca” jako pojęcie odnoszące się do nadawania znaczeń. Miejsca, jak podkreśla Mendel:

17 H. Bucznńska-Garewicz, *Miejsca, strony, okolice. Przyczynek do fenomenologii przestrzeni*, Kraków 2006, s. 25.

18 M. Mendel, *Kategoria miejsca w pedagogice*, w: *Pedagogika miejsca*, red. M. Mendel, Wrocław 2006, s. 25.

19 J. Nowotniak, *Przestrzeń i miejsce jako kategorie badawcze w pedagogice*, s. 6.

nacechową zmianę i, odpowiadając na każdą życiową aktywność człowieka, stwarzają go zupełnie tak, jak on tworzy je w wyniku swoich nieustannych ingerencji i mniej lub bardziej spektakularnych przekształceń. Można powiedzieć, że miejsca odnoszą się do nas z wzajemnością²⁰.

Ten interpretacyjny kontekst współgra ze specyfiką i właściwościami badań biograficznych. Elżbieta Dubas w związku z tym pisze:

świadomość „czyjejs” biografii, jaką posiada badacz, świadomość podmiotowego, zindywidualizowanego świata posiadacza biografii, wyprowadza go poza obiektywność świata przyrody, wprowadzając w zawsze subiektywny świat doświadczeń ludzkich, względem którego należy zachować respekt²¹.

Powyższe podejście pozwala znaleźć więzi łączące przeżycia i ludzką ekspresję oraz pozwala zrozumieć znaczenia, jakie nadawane są poszczególnym doświadczeniom i kontekstom (także sytuacyjnym), w jakich one zachodzą. Olga Czerniawska, odnosząc się do badań biograficznych realizowanych w perspektywie pedagogicznej, stwierdza, że „nauki o edukacji proces mówienia o sobie postrzegają jako proces poznawania siebie, swojego życia, kształtowania siebie, przemiany, formacji siebie, autoformacji”²². Dlatego szczególnego znaczenia nabiera kategoria miejsca jako pojęcie odnoszące się do procesu nadawania osobistych znaczeń. W ocenie Mendel „miejsca nie są, jakie są, lecz są tym, za co biorą je ludzie, ważne są przede wszystkim ich znaczenia”²³. Tak rozumiane miejsce jest społecznie i kulturowo konstruowane, a dzięki swym właściwościom pozwala rekonstruować subiektywnie doświadczaną rzeczywistość. Miejsca jako uporządkowana struktura znaczeń oraz przestrzenie specyficznie

20 M. Mendel, *Pedagogika miejsca i animacja na miejsce wrażliwa*, w: *Pedagogika miejsca*, s. 26.

21 E. Dubas, *Wprowadzenie do tematyki tomu*, w: *W stulecie metody biograficznej. Refleksje i przykłady badań z perspektywy polsko-frankofońskiej*, red. E. Dubas, A. Słowik, seria: *Biografia i badanie biografii*, t. 7, Łódź 2020, s. 7.

22 O. Czerniawska, *Badania biograficzne a edukacja*, w: *W stulecie metody biograficznej*, s. 99.

23 M. Mendel, *Pedagogika miejsca i animacja na miejsce wrażliwa*, s. 29.

ludzkiego zaangażowania są azylem i źródłem sensu²⁴. Jak podkreśla Małgorzata Piasecka, sens miejsca jest relacyjny, a związek człowieka z miejscami to fundament jego bycia w świecie:

Różne miejsca są w pobliżu człowieka, są one mu bliskie, swojskie albo odległe, obce. W tym właśnie rozumieniu dokonuje się przybliżenie otaczającego świata, kształtuje się okolica, po prostu konstrytuuje się miejsce. A więc tworzy się w doświadczeniu²⁵.

W tym kontekście warto podkreślić, że podstawowym celem realizacji badań biograficznych jest poznanie biografii zmierzające do (z)rozumienia losu danej osoby wraz ze złożonością uwarunkowań jej życia, a dalej – wspieranie jej w rozwoju. W związku z tym badanie osobistych doświadczeń, osadzone w perspektywie kategorii miejsca, otwiera takie możliwości poznawcze, które pozwalają zagłębić się w te doświadczenia, które są tożsamościowo i biograficznie znaczące, oparte na pogłębionych więziach i hermeneutyce miejsca.

Prowadząc niniejsze rozważania, mam świadomość tego, że klasyczne postrzeganie miejsca niosącego poczucie bezpieczeństwa i kształtującego tożsamość, oparte na więziach społecznych i interakcjach ulokowanych w konkretnej przestrzeni i czasie, ulega zmianie. Nieustannie przybywa nie-miejsc, z których człowiek korzysta bezrefleksyjnie, marginalizując spersonalizowane interakcje, korzystając z nich jedynie użytkowo (Marc Augé wylicza tu dworce, lotniska, szpitale, supermarkety, stacje benzynowe)²⁶. Nie-miejsca funkcjonują poza tradycyjnie rozumianym czasem i przestrzenią, upodabniają się do siebie, tracąc nie tylko swoisty lokalny koloryt i niwelując różnicę między tym co bliskie i dalekie, a także między tym, co indywidualne i zbiorowe. Jednak odnosząc się do tezy postawionej na wstępie, opowiadam się za znaczeniem kategorii miejsca we wzmacnianiu specyfiki badań biograficznych, a kategorię nie-miejsca interpretuję jako pojęcie, którego desygnaty odnoszą się do innych

24 H. Kwiatkowska, *Czas, miejsce, przestrzeń – zaniedbane kategorie pedagogiczne*, w: *Pedagogika u progu trzeciego tysiąclecia*, red. A. Nalaskowski, K. Rubacha, Toruń 2001, s. 22–28.

25 M. Piasecka, *O uniwersalizmie (nie)dokończenia*, s. 86–87.

26 M. Augé, *Nie-miejsca. Wprowadzenie do antropologii hipernowoczesności*, tłum. R. Chymkowski, Warszawa 2010.

wymiarów i jakości przestrzeni szeroko rozumianej. Na tym etapie rozważań można jednak postawić pytanie: czy jesteśmy przygotowani do tego, aby odnaleźć się w przestrzeniach, które są jałowe, nie wzmacniają naszej tożsamości, nie inspirują do budowania relacji, czyli w nie-miejscach? Poszukiwanie odpowiedzi na powyższe pytanie, to jednocześnie zadanie stawiane m.in. przed pedagogami, dotyczące nowych sensów i celów działalności pedagogicznej, a zwłaszcza wychowawczej. W tej perspektywie uwidaczniają się także cele i specyfika badań biograficznych. To właśnie dzięki tego typu badaniom możemy poznać czy – i w jakim zakresie – w poszczególnych biografjach zaistniała kategoria miejsca, i jak znacząca jest jej rola, np. w procesie formowania tożsamości, co podkreśla Mendel, pisząc o „kreacyjnej mocy miejsca”²⁷. Powyższy proces odnosi się przecież do ukierunkowania na rozumienie rzeczywistości otaczającej człowieka, do zagadnień ze swej istoty egzystencjalnych, a dalej do poznania samego siebie.

Konkluzja

„Miejsce ma znaczenie kluczowe, kształtując i ograniczając opowiedziane opowieści, które inaczej opowiedziane być by nie mogły”²⁸, to dzięki odwołaniu się do kategorii miejsca, każdy z nas, tworząc opowieść biograficzną, tworzy osobistą mapę, kartograficzne odwzorowanie własnej biografii²⁹. Miejsca stają się także punktami orientacyjnymi, które porządkują kartograficzną narrację. Jak pisze Karl Schlögel:

miejsca to niezawodni świadkowie. Wspomnienia są płynne. Czasami idzie to tak daleko, że przeszłość bywa wręcz zmyślana i wynajdywana. Biografie to wówczas konstrukcje „ad libitum”. Tymczasem z miejscami rzecz ma się inaczej: one zawsze były i są, nawet jeśli ktoś, kto wspomina przeszłość, dawno się od nich oddalił. Posiadają swoje własne życie. Mają, by tak rzec, prawo weta. To góry, istniejące nawet wtedy, gdy wiara, która je przенiosła

27 M. Mendel, *Pedagogika miejsca i animacja na miejsce wrażliwa*, s. 29.

28 J. Bruner, *Życie jako narracja*, „Kwartalnik Pedagogiczny”, 4 (1990) nr 4, s. 12.

29 O powrotach do miejsca urodzenia pisze K. Kaźmierska, *Biografia i pamięć. Na przykładzie pokoleniowego doświadczenia ocalonych z Zagłady*, Kraków 2008, s. 25–72.

już się ulotniła. To równiny, które trwają także wówczas, gdy wykonano już całą robotę. Na owych powierzchniach widać jeszcze ślady pozostawione przez pokolenia, które dawno już zgasły³⁰.

Miejsca stają się tymi wymiarami przestrzeni, dzięki którym w procesie badań biograficznych zaglądamy w głąb osobistych doświadczeń. Dzięki hermeneutycznemu rozumieniu tych doświadczeń, możemy poznać ich znaczenia i egzystencjalny sens. Miejsca są bowiem zakorzenione w każdej biografii, stanowią punkty orientacyjne, które mogą ogniskować proces poznawczy realizowany w ramach badań biograficznych. Miejsca – jako fragmenty ludzkiego doświadczenia – są fenomenami rodzącymi się ze spotkania człowieka z przestrzenią. Miejsce jest zawsze czyjeś, powstaje na skutek nałożenia się topografii i biografii. A skoro tak, to powyższe rozumienie tej kategorii odwołuje nas do współczynnika humanistycznego Floriana Znanieckiego, czyli paradygmatycznych podstaw badań biograficznych.

Streszczenie: Treść artykułu dotyczy relacji, w jakiej pozostają przestrzeń i miejsce, oraz znaczenia kategorii miejsca w badaniach biograficznych. Szczególny walor, wzmacniający specyfikę badań biograficznych, przypisany został kategorii miejsca jako pojęciu odnoszącemu się do „uczłowieczonej przestrzeni”, którą ludzie próbują poznać, zrozumieć i nadać jej osobiste, ale także społeczne znaczenie. Doświadczenie miejsca uznano za podstawową relację egzystencjalną człowieka. Rozważania zawarte w artykule odwołują się do fenomenologii przestrzeni, czyli tego, że przestrzeń doświadczana jest bezpośrednio w życiu, oraz do hermeneutyki przestrzeni (w tym hermeneutyki miejsca).

Słowa kluczowe: badania biograficzne, miejsce, przestrzeń, zwrot przestrzenny.

Bibliografia

- Auge M., *Nie-miejsca. Wprowadzenie do antropologii hipernowoczesności*, tłum. R. Chymkowski, przedmowa W. J. Burszta, Warszawa 2010.
Bruner J., *Życie jako narracja*, „Kwartalnik Pedagogiczny”, 4 (1990) s. 3–17.

30 K. Schlógel, *W przestrzeni czas czytamy*, s. 367.

- Buczyńska-Garewicz H., *Miejsca, strony, okolice. Przyczynek do fenomenologii przestrzeni*, Kraków 2006.
- Burdzik T., *Przestrzeń jako składnik tożsamości w świecie globalizacji*, „Kultura – Historia – Globalizacja”, 11 (2012) s. 13–27, DOI: 10.6084/m9.figshare.903720.
- Heidegger M., *Budować, mieszkać, myśleć. Eseje wybrane*, tłum. K. Michalski, Warszawa 1977.
- Jałowicki B., *Miejsce, przestrzeń, obszar*, „Przegląd Socjologiczny”, 60 (2011) nr 2–3, s. 9–28.
- Jałowicki B., *Przestrzeń społeczna*, w: *Encyklopedia socjologii*, t. 3: O–R, kom. red. Z. Boksański i in., red. nauk. H. Domański i in., Warszawa 2000, s. 301.
- Jonda B., Sackmann R., *Koherencja badań biograficznych i analiz biegu życia. Tradycje. Perspektywy. Metody*, w: *Badania biograficzne i narracyjne w perspektywie interdyscyplinarnej. Aplikacje – Egzemplifikacje – Dylematy metodologiczne*, red. M. Piorunek, seria: *Badania Interdyscyplinarne*, nr 43, Poznań 2016, s. 17–43.
- Karasińska M., *Pod namalowanym niebem. Miasto, czyli pisanie teatru*, w: *Przestrzenie we współczesnym teatrze i dramacie*, red. V. Sajkiewicz, E. Wąchocka, Katowice 2009, s. 123–134.
- Każmierska K., *Biografia i pamięć. Na przykładzie pokoleniowego doświadczenia ocalonych z Zagłady*, Kraków 2008.
- Kuryś-Szyncel K., *Rodzina jako przestrzeń uczenia się biograficznego*, w: *Biografie rodzinne i uczenie się*, red. A. Wąsiński, A. Słowik, seria: *Biografia i badanie biografii*, t. 8, Łódź 2021, s. 27–38.
- Kwiatkowska H., *Czas, miejsce, przestrzeń – zaniebane kategorie pedagogiczne*, w: *Pedagogika u progu trzeciego tysiąclecia*, red. A. Nalaskowski, K. Rubacha, Toruń 2001, s. 22–28.
- Madurowicz M., *Jest miejsce na refleksję. Szkic z fenomenologii pewnej podróży*, „Prace i Studia Geograficzne”, 42 (2009) s. 73–87.
- Mendel M., *Pedagogika miejsca i animacja na miejsce wrażliwa*, w: *Pedagogika miejsca*, red. M. Mendel, Wrocław 2006, s. 21–37.
- Michel M., *Etnometodologie przestrzeni wykluczonych. Kategoria ulicy w kontekście studiów miejskich na gruncie pedagogiki*, „Jakościowe Badania Pedagogiczne”, 3 (2018) nr 1, s. 26–50.
- Nowotniak J., *Przestrzeń i miejsce jako kategorie badawcze w pedagogice. Wprowadzenie*, „Jakościowe Badania Pedagogiczne”, 3 (2018) nr 1, s. 5–10.
- Piasecka M., *O uniwersalizmie (nie)dokończenia. Edukacyjne (nie)miejsca i (nie)ślady*, Częstochowa 2018.
- Schlögel K., *W przestrzeni czas czytamy. O historii cywilizacji i geopolityce*, Poznań 2009.
- Tuan Yi-Fu, *Przestrzeń i miejsce*, tłum. A. Morawińska, wstęp: K. Wojciechowski, Warszawa 1987.